

Ilona BĂDESCU

Ilona BĂDESCU

**MORFOLOGIA VERBULUI ÎN DACOROMÂNĂ
VECHE
(SECOLUL AL XVI-LEA)**

EDITURA UNIVERSITARIA

Craiova, 2017

Referenți științifici
Prof.univ.dr. Katalin DUMITRAȘCU
Conf.univ.dr. Mihaela MARCU

Copyright © 2017 Editura Universitaria
Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BĂDESCU, ILONA

Morfologia verbului în dacoromâna veche : (secolul al XVI-lea) /
Ilona Bădescu. - Craiova : Universitaria
Conține bibliografie
ISBN 978-606-14-1254-9

811.135.1

INTRODUCERE

---

1. Secolul al XVI-lea reprezintă un moment crucial pentru cultura română, întrucât el oferă pentru prima dată texte scrise integral în limba română. Acestea se concretizează prin două tipuri de texte:

- *texte traduse*, de regulă texte religioase, în care traducătorii urmează de multe ori modelul străin în numeroase construcții;
- *documente originale* (scrisori particulare, scrisori oficiale, însemnări, acte juridice de natură variată - acte de vânzare-cumpărare, donații, testamente, mărturii, chitanțe, inventare, și, într-o oarecare măsură, prefețele și epilogurile adăugate la textele religioase traduse) care, pe lângă unele forme fixe cauzate de natura lor, înglobând fie forme slavone, fie construcții românești, determinate de o anumită stereotipie a textului, reflectă mult mai bine, în limitele lor, limba din epoca respectivă.

În aceste texte, pe lângă tiparul urmat (fie al construcțiilor, fie al tipului de document), în multe cazuri intervin și trăsături diatopice, importante pentru identificarea punctului de plecare al anumitor inovații și a ariilor mai conservatoare, precum și pentru stabilirea gradului în care anumite particularități s-au concretizat mai întâi în norme dialectale, dintre ele selectându-se ulterior normele limbii literare.

2. O parte de vorbire din această perioadă extrem de interesantă este verbul, așa cum rezultă din toate lucrările consacrate limbii române vechi, fie acestei părți de vorbire, întrucât el ilustrează pregnant încercările epocii de a găsi cele mai potrivite forme pentru a exprima cât mai simplu și mai clar realitatea lingvistică.

Prin lucrarea de față ne-am propus prezentarea trăsăturilor morfologice ale verbului din limba secolului al XVI-lea, cu scopul de a oferi o imagine de ansamblu a particularităților formale ale acestei părți de vorbire, dintr-un anumit moment al evoluției dacoromânei, imagine bazată pe primele fapte lingvistice concrete (atestare).

3. Constatările noastre se bazează pe un material selectat din principalele surse ale epocii – *traduceri* și *documente*, edițiile indicate la *Izvoare* fiind cele din care au fost excerptate exemplele prezentate.

Materialul de care dispunem pentru secolul al XVI-lea, neunitar atât ca reprezentare geografică, dar și ca tipologie, nu oferă totdeauna un număr suficient de atestări din care să se poată identifica fapte care să ducă la o concluzie tranșantă pentru toate aspectele urmărite. Dacă în unele cazuri se pot identifica anumite preferințe regionale, pentru altele, atestările sporadice sau izolate împiedică formularea unor concluzii.

Cu toate acestea, distribuția areală a anumitor forme conturează două mari arii: una în general mai conservatoare, cea nordică, și alta mai inovatoare, cea sudică. La confluența celor două pare a se situa aria bănățeană-hunedoreană care, în unele privințe se grupează cu cea nordică, iar în altele cu cea sudică. Alteori însă, după toate probabilitățile, ea însăși constituie un punct de plecare al anumitor inovații.

Uneori, faptele de limbă înregistrate sunt discutabile; din cauza folosirii alfabetului chirilic și a tradițiilor ortografice ale epocii, nu există certitudinea notării anumitor fenomene fonetice, apărând probleme în interpretarea diftongilor și a finalelor, fapte semnalate în istoriile limbii române.

4. Bibliografia de referință cuprinde: lucrări fundamentale de istorie a limbii române, lucrări de istoria limbii române literare, toate importante pentru a pune în evidență continuitatea faptelor de limbă, a selecției interne care s-a produs, a neîncetatei căutări pentru realizarea unui aspect supranormat, lucrări apărute în ultimii ani, consacrate aspectelor diacronice ale limbii române ori morfosintaxei verbului din româna veche, studii și articole care tratează parțial anumite aspecte legate de subiectul studiului nostru. Întrucât secolul al XVI-lea reprezintă numai una dintre etapele din evoluția limbii române, pentru o mai bună înțelegere a evoluției acestei părți de vorbire, am apelat și la lucrări care tratează aspectele verbului din româna contemporană, precum și la lucrări care vizează variantele diatopice ale românei.

5. În stabilirea structurii formelor, ne-am folosit de criteriile de analiză și de segmentare existente pentru stadiul contemporan, realizat de Valeria Guțu Romalo în *Morfologie structurală a limbii române*, Editura Academiei, București, 1968, dar și de cele propuse de Maria Iliescu și Louis Mourin în *Typologie de la morphologie verbale romane, I, Vue synchronique*, AMOE, Innsbruck, 1991.

6. În analiza faptelor privitoare la morfologia verbului, am urmărit în mod „tradițional” categoriile gramaticale de diateză, conjugare, mod și număr. Pentru fiecare categorie gramaticală am pornit de la o succintă prezentare a situației din latina clasică și a modificărilor pe care acestea le-au

suferit în latina populară și în perioada târzie, având ca punct de reper situația din dacoromâna actuală, pentru a pune în evidență:

- arhaismele, dar și inovațiile caracteristice perioadei studiate;
- în ce măsură se pot stabili diferențe între arii mai conservatoare și arii mai puțin conservatoare sau chiar inovatoare;
- ce s-a păstrat și ce a ieșit din uzul limbii actuale standard, dar și eventuala prelungire a anumitor fapte în graiuri;
- dacă se pot identifica trăsături care să reprezinte preferințe specifice anumitor arii și dacă, eventual, există o concordanță cu situația din graiurile actuale.

***

Prezenta lucrare se bazează pe teza de doctorat coordonată de doamna prof. univ. dr. Katalin Dumitrașcu, căreia țin să îi mulțumesc pentru sprijin și generozitate, dar și pentru contribuția pe care a avut-o în formarea mea în domeniul lingvisticii și al limbii latine pe parcursul anilor de studii.

De asemenea, țin să mulțumesc prof. univ. dr. Gheorghe Chivu (Universitatea din București), prof. univ. dr. Florica Bechet (Universitatea din București) și conf. univ. dr. Mihaela Marcu (Universitatea din Craiova), referenții tezei, de ale căror sugestii și recomandări făcute cu pertință și eleganță am ținut seama în elaborarea formei finale a acestei lucrări.

Nu în ultimul rând, profunda mea gratitudine se îndreaptă către doamna prof. univ. dr. Michaela Livescu pentru încrederea pe care mi-a acordat-o, pentru sprijinul necondiționat în formarea mea profesională și pentru permanenta îndrumare prin competență, dar și exigență profesională.

I. DIATEZELE

---

1. PRELIMINARII

1.1. La origine, în limba latină existau două diateze: activă și medie, fiecare având desinențe specifice. Diateza medie, „bogată în perioada preliterară”¹ a dispărut aproape în totalitate în favoarea pasivului: „victoria pasivului asupra mediului (din care provine) reiese din faptul că aproape la orice verb tranzitiv se putea forma diateza pasivă ... Întărirea sensului pasiv mai e dovedită și de gramaticalizarea complementului de agent”².

Reminiscente ale acesteia sunt verbele deponente și un număr foarte mic de semideponente, așa încât în perioada clasică a latinei, diatezei active i se opune o diateză medio-pasivă³.

1.2. În latina populară și târzie, sistemul diatezelor a fost supus unui proces de sistematizare și simplificare în direcția unificării formelor aparținând aceleiași diateze și a stabilirii unei concordanțe între conținutul și expresia formelor.

1.2.1. La formele pasive, neunitare sub aspectul expresiei, cu forme sintetice la timpurile infectum și forme analitice la timpurile perfectum, variantele analitice formate din auxiliarul *ESSE* + *participiul trecut* al verbului de conjugat le-au eliminat pe cele sintetice, „pe de o parte din cauza tendinței spre simetrie sistematică, pe de alta fiindcă sunt mai regulate, mai concrete și mai expresive”⁴.

1.2.2. Degradarea valorii aspectuale a făcut ca între timpul auxiliarului și timpul exprimat prin întreaga sintagmă să apară o neconcordanță. Ca urmare, formele pasivului perfect construite cu prezentul auxiliarului *ESSE* (ca de exemplu, *SUM DILECTA* „am fost iubită”) încep să fie concurate, și în final înlocuite, de construcții în care auxiliarul era la perfect (de tipul, *FUI DILECTA*). Rezultatul a fost refacerea întregii

---

¹ Fischer, 1985: 119.

² Stati, 1960: 745.

³ Iliescu, Livescu, 1978: 127; Väänänen, 1981: 127.

⁴ Iordan, Manoliu, 1965: 188.

paradigme a pasivului prin stabilirea unei concordanțe între timpul auxiliarului *ESSE* și timpul exprimat de întreaga paradigmă.

Formele analitice cu *ESSE* se regăsesc în toate limbile romanice. Cu toate acestea, I. Fischer⁵, bazându-se pe faptul că pasivul latin avea o utilizare destul de restrânsă în limba vorbită, dar și că, în unele limbi romanice⁶ *ESSE* nu este singurul auxiliar de pasiv, avansează ideea că acestea ar putea fi sau construcții livrești sau creații apărute independent.

1.2.3. Un aspect important al reorganizării sistemului diatezelor îl constituie apariția diatezei reflexive.

Verbele medio-pasive, majoritatea verbe de mișcare (atât cele existente în perioada clasică, cât și cele analogice) și intransitivele au fost înlocuite prin construcțiile reflexive cu care erau sinonime (*MOVEOR = ME MOVEO*). La început construcțiile cu pronumele reflexiv în acuzativ s-au dezvoltat numai de la verbele tranzitive. Treptat, în perioada târzie, asemenea forme reflexive au început să apară și la verbele intransitive. De asemenea, în texte din latina târzie sunt înregistrate și construcții cu pronumele în dativ, „la origine, e vorba de un dativ al interesului atașat, cu rol de complement, unui verb la activ”⁷.

Începând cu secolul al II-lea d.H., reflexivul latin este atestat și cu valoare pasivă⁸.

1.3. În română se regăsesc toate cele trei diateze⁹ latinești, inclusiv posibilitatea redării pasivului prin reflexiv.

---

⁵ Fischer, 1985:121.

⁶ În italiană sunt folosite și verbele de mișcare *andare* și *venire* (pentru a exprima ideea de necesitate, respectiv de proces neîncheiat) (Iordan, Manoliu, 1965: 188; Cuniță, 1989c: 232). Spaniola și portugheza folosesc două verbe auxiliare, ambele corespunzătoare lui *a fi*: verbul *ser* (prin care se redă pasivul propriu-zis) și *estar* (cu ajutorul căruia se construiesc forme de pasiv cu valoare aspectuală rezultativă) (Idem). În româna actuală, „*a fi* este substituit cu alte verbe, sinonime și mai puțin sinonime: **a veni** (pop.) *Înainte de folosire, cratița vine unsă cu unt; a se afla* (*Documentația se află depusă la primărie*); vezi și verbe copulative sau modale (*Actorul rămâne / a devenit apreciat de public., Avere pare bine gospodărită de noul proprietar.*)” (Pană Dindelegan, 2005b: 133).

⁷ Stati, 1960: 748.

⁸ Iiescu, Livescu, 1978: 198.

⁹ Pentru limba română actuală, în funcție de „criteriile de identificare a diatezelor” și „de modul de utilizare a acestor criterii” (Dimitriu, 1999: 497), în literatura de specialitate există o diversitate de opinii, numărul diatezelor variind de la două (activă, pasivă) la șase (activă, pasivă, reflexivă, reciprocă, impersonală, dinamică) (cf. Stati, 1954: 135-149; Vasiliu, 1966: 208-214; Irimia, 1976: 169-182; Avram, 1986: 157-159; Dimitriu, 1999, 484-536; Pană Dindelegan, 2005a: 480-483).